

ДРУГА КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ НА ХЕРСОНЩИНІ У 1944-1947 РОКАХ**Анотація**

У статті здійснено розвідку проведення органами радянської влади на Херсонщині у 1944-1947 рр. заходів, спрямованих на відновлення колгоспного ладу та обмеження селянського присадибного землеволодіння. Досліджуються механізми економічних репресій проти селян, які по суті можна вважати другою колективізацією.

Аннотация

В статье осуществлена разведка проведения органами советской власти на Херсонщине в 1944-1947 гг. мероприятий, направленных на восстановление колхозного строя и ограничение крестьянского приусадебного землевладения. Исследуются механизмы экономических репрессий против крестьян, которые по сути можно считать второй коллективизацией.

Summary

In this article reconnaissance of realization of measures directed to the collective-farm system reconstruction and limitation of personal collective farmer plot by the organs of the soviet power is carried out. Mechanisms of economic repressions against peasants are searched and can be regarded in their essence as the second collectivization.

Актуальність запропонованої проблеми визначається потребою детального вивчення реставрації колгоспної системи радянською владою після змін у землекористуванні, що склалися в часи німецької окупації.

Проблематика аграрної політики радянської влади у повоєнні роки знайшла своє відображення в сучасних ґрунтовних наукових дослідженнях І.В. Сушка [1], О.М. Малярчука [2] та В.В. Мішаніна [3]. У цих роботах охоплюється ареал Західної України, де колективізація реально набула свого втілення вже у повоєнні роки. Території України, де радянський режим оформився та сформував систему управління аграрною сферою в 20-30-х рр. ХХ ст., досліджуються в роботі В.М. Гаврилова [4]. У цьому дослідженні розглядається вплив державної політики на розвиток економічних і соціальних процесів у селах Сумської та Чернігівської областей.

Саме тому нами пропонується дослідження відновлення землекористування громадськими землями колгоспів та садибними володіннями в Херсонській області та діяльність радянських органів влади у сфері землевпорядкування та керівництва сільським господарством. Обраний регіон представляє Південь України та дозволяє відстежити певні особливості означених процесів.

Фактично політика другої колективізації була спрямована на відновлення соціального і, що найголовніше, економічного статусу селян та оформлення державного контролю в аграрній сфері. Ці завдання особливо були актуальними для радянської влади також і через значні зміни в характері господарювання та землекористування, що сформувалися в умовах німецької окупації і, певною мірою, зруйнували колгоспну структуру й засади організації роботи. Період дослідження охоплює 1944-1947 рр., що визначається відновленням радянської влади на Херсонщині після її звільнення від німецько-нацистської окупації та часом практичного відтворення радянської системи експлуатації колгоспного селянства, наслідком чого став черговий голодомор 1946-1947 рр.

Джерельною базою дослідження стали матеріали органів окупаційної влади та сільських громад часів окупації, що зберігаються у фонді Р-1520: Сільські управи Херсонщини та матеріали радянських установ, зосереджені у відомчому архіву Управління агропромислової політики Херсонської обласної державної адміністрації та фонді Р-1953: Управління сільського господарства Виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів. У цих документах зосереджена інформація проведення землевпорядкування та політики в аграрній сфері.

Окупувавши Херсонщину, німецька адміністрація зразу ж приступила до налагодження управління сільськогосподарською сферою та організацією оподаткування.

Уже з січня 1942 р. при підготовці до весняної посівної було розгорнуто широкомасштабні дії щодо реанімації колгоспно-радгоспної

системи [4, арк. 3, 6, 12]. Вживання термінів колгосп, колгоспне майно та колгоспники вживалося в офіційних розпорядженнях органів окупаційної адміністрації та сільськими старостами майже до кінця 1942 р., як наприклад, при здачі зерна – «колгосп «Червоний селянин» [5, арк. 3, 4; 6, арк. 125, 129, 164].

Було впроваджено систему оподаткування присадибного господарства селян, за якою фіксувалися площа землі, кількість худоби, транспортні засоби, визначалися загальні суми податкообкладання та звільнення від податку. З німецькою педантичністю фіксувалися усі сфери господарювання, починаючи від бджільництва й розведення свиней та закінчуючи вирощуванням полуниць [5, арк. 17, 23, 25; 7, арк. 10], та запроваджувався контроль за використанням худоби й продуктів [6, арк. 121, 125, 129].

Паралельно із використанням на початковому етапі окупації радянської колгоспної системи, з 1942 р. окупаційна влада розпочинає реорганізацію системи землекористування, надаючи цим діям широку пропагандистську підтримку [5, арк. 26].

Першим кроком у цьому напрямку стала ліквідація правового підґрунтя радянської системи землекористування – державних актів та книги реєстрації земель. Вся земля, що в часи колективізації у повному обсязі була закріплена за колгоспами на довічне користування тепер передавалася сільським громадам. Обсяг цієї землі коливався у межах 40-60% від загального клину. Друга частка йшла на організацію земельного фонду, який здавався тим же селянам у примусову оренду, щоб земля не гуляла та з метою збільшення норм здачі продуктів харчування. У ході такої аграрної політики німецьких окупантів на Херсонщині із користування селян вилучалося 688.200 га кращих орних земель [8, арк. 176-177].

Наступним кроком стала реорганізація 912 колгоспів у сільськогосподарські громади. [8, арк. 176]. За громадами закріплювалися норми виробіток із збереженням системи трудоднів. По кожній категорії

працівників сільгоспгромад у відповідності до характеру робіт визначався обсяг виробітки від 0,5 до 2 трудоднів на день [9, арк. 4, 7, 11-25]. Вартість трудодня дорівнювала 2.29 крб. і могла розраховуватися як у грошовій формі, так і продуктової [10; 6, арк. 11зв, 42].

У травні 1943 р. 220 таких сільгоспгромад були розбиті на групи або, так звані, десятки із розподілом майна та землі [8, арк. 176-177]. Здійснювалося це за наступною схемою. Всі господарства громади розбивалися на десятки, за якими закріплювалися окремі ділянки загальної площі по різних видам культур. Усе це чітко фіксувалося на плані й спрямовувалося до районних комендатур на затвердження [7, арк. 68]. На початку 1943 р. у 17 таких сільгоспгромадах було доведено розподіл землі та майна до дворів [8, арк. 176].

Значної зміни зазнало й присадибне землекористування. Для того щоб компенсувати селянам значне скорочення громадського землекористування, німецька адміністрація провела розширення присадибного користування за рахунок громадських земель і повернення відрізаних лишків. Так, за відомостями по 14 районам було нарізано 27.372 дворам колгоспників 9.853 га (по 0,36 га на селянське господарство), 3.488 дворам робітників та службовців нарізали 1.742 га (по 0,5 га), 386 дворам одноосібників – 386 га (по 1 га на двір), 185 розкуркуленим – 237 га (по 1,28 га на двір), 128 іншим землекористувачам було виділено – 78 га. У цілому було нарізано 12.197 га. Крім того, окупанти повернули на старі хутори колишніх власників, виселених у 1939 р. [8, арк. 177]

На переконання радянських урядовців німці «спрямували свій огидний удар на цілісність та непорушність землекористування колгоспів» [8, арк. 176]. Чомусь радянськими державними службовцями сфери землевпорядкування вважалося, що нібито німецька адміністрація прагнула створити бачення наділення селян землею. Та, власне кажучи, навряд чи німцям, враховуючи їх ставлення до окупованих територій, потрібно було приховувати свою реальну політику. Скоріше за все, ці дії були пошуком

максимально ефективної системи експлуатації та підготовкою підгрунтя для реорганізації системи землеволодіння після завершення війни на користь окупантів. Створена система скоріше поєднувала в собі елементи колгоспного, поміщицько-громадівського землеволодіння, що склалося після реформи 1861-1863 рр., та приватного землеволодіння, сформованого за столипінською реформою.

Але й у цій ситуації селянство, зберігаючи нездоланну жагу до землі, знаходило механізми відродження власного господарства, хоч і значно меншого за розмірами. Так, наприклад, у Голопристанському районі селяни колишнього колгоспу «Воля» розподілили між собою виноградник [8, арк. 26], у Верхньорогачеському районі масово захоплювалися для будівництва садиб сади [11, арк. 41].

Із звільненням Нижнього Подніпров'я та утворенням Херсонської області 30 березня 1944 р. [12, с. 60] розпочинається процес з відтворення радянських органів влади. У контексті цього процесу в серпні 1944 р. розпочинає роботу Херсонський обласний земельний відділ. Була сформована перша група землевпорядників (Див. табл. 1). Більшість з них мала значний досвід роботи у цій сфері і була досвідченими спеціалістами. Саме тому їх було залучено до роботи в органах землевпорядкування німцями в період окупації, а потім і радянською владою. На нашу думку, саме той факт, що влада вирішила скористатися тими хто співпрацював з німцями свідчить про важливість поставленого завдання.

Таблиця 1.

Склад управління землевпорядкування та сівозміни
Херсонського обласного земельного відділу [13, арк. 11]

№ п/п	Посада	Прізвище, ім'я та по батькові	Партиї-ність	Рік народження	Національність	Знання української мови	Стаж цієї роботи	Місце перебування та зайнятість в часи окупації
1.	В.о. Нач-ка Управління землевпорядкування	Штанько Всеволод Іванович	б/п	1898	Укр.	Да	20	Білозерська ст. Землевпорядник

2.	Головний інженер	Фугалевич Петро Венедиктович	б/п	1895	Укр.	Да	32	Херсон. Земле- впорядник Землемірної контори
3.	Завідувач геокамери	Чесаков Іван Антонович	б/п	1888	Укр.	Да	35	Херсон. Земле- впорядник Землемірної контори
4.	Завідувач геосільхоз []	Точиленко Трохим Сидорович	б/п	1891	Рос.	Да	34	Херсон. Земле- впорядник Землемірної контори
5.	Інженер з обліку земель	Гурьів Василь Матвійович	б/п	1886	Укр.	Да	32	Херсон. Земле- впорядник Землемірної контори
6.	Інженер землевпорядник	Видряков Микола Дмитрович	б/п	1888	Рос.	Да	12	Херсон. Земле- впорядник Землемірної контори
7.	Інженер землевпорядник	Шаганян Леонід Петрович	б/п	1890	Рос.	Да	34	Херсон. Земле- впорядник Землемірної контори
8.	Інженер землевпорядник	Качалов Іван Миколайович	б/п	1889	Рос.	Да	34	Херсон. Земле- впорядник Землемірної контори
9.	Інженер землевпорядник	Чебаненко Ольга Пантеліївна	б/п	1915	Укр.	Да	7	Херсон. Викладач Мортехнікуму
10.	Інженер землевпорядник	Васильков Євген Анатолійович	Канд. в чл. парт.	1899	Рос.	Ні	19	Саратов Воєнний завод
11.	Інженер землевпорядник	Лозович Григорій Василійович	б/п	1891	Укр.	Да	34	Херсон. Земле- мір Землемірної контори
12.	Технік землевпорядник	Шаганян Борис Леонідович	б/п	1920	Рос.	Да	2	Херсон. Землемірна контора
13.	Інженер з техніки нормування	Зебров Михайло Алексійович	б/п	1890	Рос.	Да	29	Червона Армія. Киргизька РСР.
14.	Інспектор з технічного контролю	Петров Іван Якович	б/п	1906	Рос.	Да	19	Каховка. Землемір Райземконтори.

Ймовірно до середини 1946 р. відділ землевпорядкування та сівозміни очолював В.І. Штанько [14, арк. 2], а потім Б.В. Троїцький [8, арк. 78]. Саме під їх керівництвом проводилися широкомасштабні заходи відновлення радянських принципів землекористування.

На першому етапі у 1944-1945 рр. органи контролю за землекористуванням проводили активну роботу щодо відновлення у відповідність до Статуту сільгоспартілі порушеного колгоспного землеволодіння та приведення у відповідність присадибного землекористування. Спеціально створеними районними комісіями було обміряно всі присадибні ділянки колгоспників, робітників, службовців та інших не членів господарств. Були виявлені права користування присадибними ділянками, вилучені незаконні користування, відрізані виявлені лишки, відділено також присадибні землі від громадських [8, арк. 177].

У самих колгоспах керівництво, прагнучи забезпечити селян харчами та кормами, йшло на порушення. Так, наприклад, у Бериславському районі правління колгоспів дозволили колгоспникам незаконне використання парових клинів громадських польових земель під баштани, прирізавши їм ці землі до їх присадибних ділянок, а в Цюрупинському районі використовувати громадські землі в приватних інтересах дозволили не тільки колгоспникам, а й службовцям. Ці дії змусили виконавчий комітет Херсонської обласної ради депутатів трудящих 29 жовтня 1945 р. винести рішення «Про охорону громадських земель від розбазарювання» [15, арк. 17]. У цілому на кінець 1945 р. завершено загальну роботу по суцільному відновленню обліку землекористування в колгоспах області (Див. табл. 2).

З таблиці видно, що в переважній більшості районів колгоспне землекористування було провідним і тільки у Бериславському й Ново-троїцькому районах цей показник був нижче половини загального обсягу земель. У середньому по області колгоспні землі займали 74,9% загальної площі. На один колгосп у середньому по області припадало трохи більше

2.000 га. Найбільші колгоспи існували у Великоолександрівському (3.891 га) та Голопристанському (2.736 га), а найменші в Білозерському (1.389 га) та Цюрупинському (1.319 га) районах. Статистичні дані таблиці чітко демонструють розмір присадибних ділянок колгоспників, які коливалися в межах від 0,24 га до 0,83 га, а в середньому по області становили трохи більше половини гектару на один двір. Найзаможнішими були колгоспники Генічеського (0,83 га), Сиваського (0,79 га) та Чаплинського (0,76 га) районів. Наділи робітників і службовців у середньому по області становили 14 соток на двір. Такі мізерні ділянки ледве могли прогодувати людей, проте збільшений колгоспний клин дозволяв державі вилучати з села продукти харчування та сировину по максимуму.

Таблиця 2.

Землекористування в колгоспах по Херсонській області на кінець 1945 р. (в гектарах) [16, арк. 2, 17, 33, 55, 67, 104-105; 17, арк. 1-2, 14, 25, 42, 52, 75, 88; 18, арк. 1, 17, 42, 51, 70, 81, 95; 19, арк. 53]

Р а й о н и	Загальна площа землеводінь у р-ні	Кількість колгоспів	Площа колгоспних землеводінь	% кол-го землев. до загального по р-ну*	У середньому на 1 колгосп*	Кількість дворів колгоспників	Загальна площа	У середньому на 1 двір*	Дворів робітників та службовців	Загальна площа	У середньому на 1 двір*
Великоолександрівський	175856	36	140082	79,7	3891	9355	4425	0,47	-	90	-
Бериславський	110640	31	55136	49,8	1778	1966	469	0,24	165	16	0,1
Білозерський	94513	48	66668	70,5	1389	4893	1860	0,38	302	41	0,16
Великолепетиський	148892	52	107905	72,5	2075	7202	3868	0,54	740	111	0,15
Голопристанський	223006	45	123120	55,2	2736	7500	5303	0,71	2660	409	0,15
Горностаївський	133202	57	85836	64,4	1505	4280	2301	0,54	698	81	0,12
Генічеський	137718	71	119756	86,9	1686	3302	2744	0,83	500	70	0,14
Іванівський	101694	54	92270	90,7	1709	5597	3823	0,68	202	30	0,15
Калинівський	69941	38	55185	78,9	1452	2880	1361	0,47	190	21	0,11
Каховський	124568	51	101659	81,6	1993	6354	2880	0,45	-	93	-
Каланчацький	90200	29	68497	75,9	2362	2411	1603	0,66	-	-	-
Нововоронцовський	95071	31	67987	71,5	2193	4233	1493	0,35	-	-	-
Нижньосірогоський	143677	59	109786	76,4	1861	6506	4186	0,64	66	10	0,15
Новотроїцький	214552	44	104085	48,5	2366	5322	3088	0,58	113	17	0,15
Верхньорогачицький	93776	33	65865	70,2	1996	4105	2662	0,65	211	39	0,18
Скадовський	165649	57	120527	72,8	2114	6134	3902	0,63	193	32	0,17
Сиваський	84528	30	74805	88,5	2493	3472	2744	0,79	-	-	-
Херсонський	90743	44	61699	68,0	1402	4166	1316	0,32	332	64	0,19
Цюрупинський	126604	54	71222	56,3	1319	6704	4206	0,63	-	-	-

Чаплинський	124568	49	90260	72,5	1842	4763	3632	0,76	-	-	-
По області*	2381128	913	1782350	74,9	2008	101145	57866	0,54	6372	1124	0,14

*** Підраховано авторами.**

Проте, ця робота велася не досить активно й ретельно. Наприклад, по Горностаївському району 18 травня 1946 р. виконком Херсонської обласної ради депутатів трудящих змушений був для ліквідації порушень прийняти рішення щодо проведення повторного обміру присадибних ділянок колгоспників [8, арк. 194]. А вже 24-25 травня 1946 р. на нараді старших землевпорядників райземвідділів області та начальників загонів землемірів розглядалося питання щодо визначення задач на виконання Постанови ЦК ВКП(б) і Раднаркому від 27 травня 1939 р. «Про заходи охорони громадських земель колгоспів від розбазарювання», порушення якої допускалося колгоспами. Контроль за цим з боку радянських органів було послаблено [8, арк. 175, 177]. Питання виглядало як надзвичайно гостре, адже, з точки зору місцевої влади, саме втілення в життя норм цієї Постанови, дозволило в довоєнний час, нарешті, «навести більшовицький порядок на колгоспній землі» [8, арк. 176].

Наступною проблемою було те, що після закінчення війни у розореній країні колгоспники реально не мали сил забезпечити підняття спустошених земель, а мешканців міст нічим було годувати. У зв'язку з цим у 1945 р. на Херсонщині, керуючись Постановою РНК СРСР і ЦК ВКП(б) №444 від 7 квітня 1943 р., за якою на період війни дозволялася тимчасова передача земель колгоспів та за погодженням з наркоматом землеробства, почали передачу земель різним підприємствам та установам для створення підсобних господарств [15, арк. 4]. У липні 1945 р. за рішенням Херсонського облвиконкому по Великолепетиському району ухвалено передачу колгоспних земель. Для підприємств було виділено 105 га, а для службовців, робітників та сімей військових – 111,7 га [17, арк. 14]. Таке своєрідне послаблення державної монополії у сфері землекористування та відродження особистих господарств було викликано важкими умовами часів

війни. У подальшому обсяги передачі колгоспних ланів почали значно зростати, про що мова піде далі.

Проте, такі дії призвели не тільки до покращення, хоч і незначного, забезпечення продуктами харчування населення. Головним їх наслідком для більшовицького режиму стало вилучення в приватну сферу земель, що скорочувало державні поставки. Допустити, навіть часткової, втрати контролю над виробленням сільгосппродукції режим не бажав саме через те, що таким чином втрачався контроль над суспільством. З іншого боку, Радянський Союз потребував значних ресурсів для здійснення продуктової інтервенції в країни народної демократії Східної Європи, де він формував свою нову сферу впливу.

Саме тому 19 вересня 1946 р. Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) приймає Постанову «Про заходи щодо ліквідації порушень Статуту Сільгоспартілі в колгоспах». На виконання цієї Постанови вже 22 вересня на спільному засіданні виконавчого комітету Херсонської обласної ради депутатів трудящих і бюро обкому КП(б)У приймається план заходів. Головні пункти плану чітко викривали всю бюрократичність та показушність режиму. На першому плані постало пропагандистське завдання «організувати широке обговорення Постанови, глибоко пояснюючи історичне значення прийнятої постанови, що свідчить про вияв постійної турботи сталінського Центрального Комітету ВКП(б) й особисто (виділено у тексті – авт.) т. Сталіна про добробут колгоспних мас» [8, арк. 17]. Для цієї роботи передбачалося: зобов'язати районні комітети в усіх колгоспах провести загальні збори по обговоренню Постанови, на яких піддати різкій критиці порушення Статуту сільгоспартілі й зловживання, що мають місце в колгоспі; провести збори партійних та комсомольських організацій; провести семінари керівників агітколлективів; зобов'язати редактора обласної газети, Облрадіокомітет, редакторів районних газет тощо широко висвітлювати хід обговорення та допомагати партійним і радянським органам розвінчувати перекручування, викривати розкрадачів колгоспного майна [8, арк. 17-17зв].

Та головне завдання, хоч воно й лунало як одне з положень плану, не можна було приховати з усією його зловісною суттю, що впливала з ключового пункту Постанови Рада Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б). Головна мета всіх дій зводилася до того, щоб «організувати перевірку в натурі всіх колгоспних земель і присадибних ділянок колгоспників... і зайняті землі організаціями та установами для підсобних господарств і лишки присадибних ділянок» колгоспників вилучити і повернути колгоспам до 15 листопада [8, арк. 17зв].

Враховуючи, що сталінська владна машина у ті часи вмiла не тільки агітувати, а й репресувати, робота по відновленню соціалістичної законності в питаннях землекористування набула грандіозного масштабу. Контроль здійснювався міністерством земельних справ УРСР, яке вимагало постійного надання матеріалів щодо кількості колгоспних дворів, родин робітників, службовців та інших не членів колгоспів, від яких відібрано **незаконно захоплену землю** (виділено нами – авт.) [8, арк. 20-21]. Ця ремарка зразу ставила цих людей поза законом. Спробу вижити у ті складні повоєнні часи режим кваліфікував як злочин в апriorі без урахування обставин.

У ході перевірок зафіксовано зловживання посадовців. Так, у Новомаячківському районі голова Новолагерської сільради мав землі в різних колгоспах обсягом 1,15 га, голова Дніпрянської сільради мав 1,51 га та відвів усім членам сільради по 0,15 га, у Великолепетиському районі для службовців райкому КП(б)У відводилось 1,5 га [8, арк. 21а-22, 25-26]. Проте, поряд з боротьбою із дійсними зловживаннями, в ході кампанії було завдано головного удару по простих людях. Приклади свідчать про характер цих зловживань. Було виявлено: у Нижньосірогозькому районі в колгоспі ім. Молотова колгоспникам відводили ділянки по 10-15 соток до наявних присадибних ділянок, розміри яких становили 0,93-0,95 га; член колгоспу ім. Чкалова, що вже мала повну норму присадибної ділянки отримала для доньки, яка працювала в їдальні й сина, працівника промартілі 30 соток; в Іванівському районі в колгоспі «Червоний степ» відводили додаткові ділянки багатодітним сім'ям; у колгоспі «Спартак» громада отримала додатково

16 га під картоплю; в колгоспі «Мирна праця» колгоспникам було виділено 26 га під баштани; у Нижньсірогозькому районі в колгоспі ім. Кірова 10 господарств незаконно продовжують володіти, відрізними у них раніше, лишками у розмірі 4,58 га [8, арк. 21а-22, 26]. Такі факти були непоодинокими.

Проте, залучення значних адміністративних ресурсів дозволило провести широкомасштабні за обсягами землевпорядні роботи. Звітуючи про хід робіт на 10 листопада, Управління землевпорядкування Херсонського облземвідділу підвело підсумки проведених заходів на виконання Постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 вересня 1946 р. по області (Див. табл. 3).

Таблиця 3.
Результати відрізання земель по Херсонській області [8, арк. 78]

Р а й о н и	Кількість колгоспів у районі	Кількість колгоспів, де проводиться відбір	Кількість колгоспників, у яких відібрано землю	Площа відібраної землі	Кількість робітників, службовців у яких відібрано землю	Площа відібраної землі	Від скількох організацій відібрано землю	Площа відібраної землі
Великоолександрівський	37	31	984	235	72	19	22	88
Бериславський	23	15	1919	640	1960	230	48	291
Білозерський	48	15	419	263	53	539	30	419
Великопетиський	35	20	1156	238	571	95	47	633
Високопільський	39	39	558	167	108	42	53	527
Голопристанський	45	38	903	322	1457	501	23	26
Горностаївський	57	49	663	131	437	76	82	574
Генічеський	67	30	492	120	488	21	-	75
Іванівський	54	42	705	133	52	20	1	5
Калинівський	37	37	732	175	216	44	48	350
Каховський	31	28	724	178	92	28	53	886
Каланчацький	39	11	114	19	48	23	13	65
Нововоронцовський	31	26	2	-	141	12	31	138
Новомаяцький	26	26	1344	369	333	88	26	361
Нижньсірогозький	43	35	400	108	230	50	47	392
Новотроїцький	44	26	202	46	58	18	16	196
Верхньорогачицький	33	10	552	239	105	29	34	270
Скадовський	56	39	880	121	146	41	73	807
Сиваський	30	30	-	-	-	-	-	-
Херсонський	44	26	632	156	340	76	71	1725
Цюрупинський	49	40	1149	206	474	48	40	366
Чаплинський	46	37	500	100	261	102	57	250

По області	904	650	14.872	3.966	8.128	2.102	815	8.444
-------------------	------------	------------	---------------	--------------	--------------	--------------	------------	--------------

Як видно з таблиці, в ході кампанії було відібрано у населення та різних підприємств й установ 14.512 га, що у середньому за обсягами відповідало площі приблизно 7 тогочасних колгоспів (Див. табл. 2). Як видно з таблиць 2 і 3, зросла й чисельність робітників та службовців, які отримали колгоспну землю з 6.372 осіб до 8.128 та обсяг їхнього землекористування з 1.124 га до 2.102 га.

Таблиця 4.
Відсоткові показники відібраних земель по Херсонській області
(Підраховано по показникам табл. 3)

	Відсоток колгоспів, охоплених перевіркою	Обсяг відібраної землі на одного колгоспника у гектарах	Обсяг відібраної землі на одного робітника/службовця у гектарах	Обсяг відібраної землі на одну організацію у гектарах	Загальна площа відібраних земель	% відібраних земель до загалу
Великоолександрівський	83,78	0,24	0,26	4,0	342	2,35
Бериславський	65,22	0,33	0,12	6,06	1161	8,00
Білозерський	31,25	0,63	10,17	13,97	1221	8,41
Великопетиський	57,14	0,21	0,17	13,46	966	6,66
Високопільський	100	0,30	0,39	9,94	736	5,07
Голопристанський	84,44	0,36	0,34	1,13	849	5,85
Горностаївський	85,96	0,20	0,17	7,0	781	5,38
Генічеський	44,78	0,24	0,04	-	216	1,49
Іванівський	77,78	0,19	0,38	5	158	1,09
Калинівський	100	0,24	0,20	7,29	569	3,92
Каховський	90,32	0,25	0,30	16,71	1092	7,53
Каланчацький	28,21	0,17	0,48	5,0	107	0,74
Нововоронцовський	83,87	-	0,09	4,45	150	1,03
Новомаяцький	100	0,27	0,26	13,88	818	5,64
Нижньосірогоський	81,39	0,27	0,22	8,34	550	3,79
Новотроїцький	59,09	0,23	0,31	12,25	260	1,79
Верхньорогачицький	30,30	0,43	0,28	7,94	538	3,71
Скадовський	69,64	0,14	0,28	11,05	969	6,68
Сиваський	100	-	-	-	-	-
Херсонський	59,09	0,26	0,22	24,29	1957	13,48
Цюрупинський	81,63	0,18	0,10	9,15	620	4,27
Чаплинський	80,43	0,20	0,39	4,39	452	3,12
По області	71,90	0,25	0,20	10,36	14.512	100,0

З таблиці 4 видно, що, попри всі кинуті ресурси, на листопад перевірку проведено у 71,9% колгоспів. У середньому по більшості районів площа відрізаних лишків на одного колгоспника коливалася в межах 0,14-0,36 га й тільки у Білозерському районі цей показник склав 0,63 га. По відрізаних ділянках у робітників і посадовців цей показник, приблизно тотожній, становив 0,09-0,48 га. Виняток становив той же Білозерський район, в якому відрізані площі сягали 10,17 га на одну особу. До того ж, цей район разом із Каланчацьким та Верхньорогачицьким мав найнижчу ступінь охоплення колгоспів перевіркою, що не перевищувала третини від загалу. По відрізаній землі у підприємств першість належала Херсонському району, на який припадало по цій статті перевірки 20,4% від загалу, а розмір таких ділянок становив 24,29 га. Саме на Херсонський район припадало 13,48% відрізаних земель. У середньому по області на одного колгоспника припадало 25 соток відрізаної землі, на робітника/службовця – 20 соток, на організацію – 10,36 га. Для людей це були мізерні розміри, але по області вони склали значний обсяги, які було повернуто де-факто в державний обіг і дозволило включити в планування.

А потреба ця ставала все більш гострішою через посуху, що насувалася на Європу, та політику Радянського Союзу, який прагнув, скориставшись своїми продуктовими ресурсами, посилити свій вплив. До того ж потрібні були значні дешеві (фактично безплатні) ресурси на розбудову індустріального потенціалу СРСР.

Для цього згори спускалися нові плани щодо збільшення посіву зернових культур. Це створювало серйозні проблеми для функціонування господарств. Так, головний агроном Генічеського райземвідділу Короленко у лютому 1947 р. доповідав, що за умов виконання плану, що передбачає засіяти зерновими 62,5% площ району, це неможливо буде зробити без порушення агрозаходів із сівозміни. Усвідомлюючи важливість завдання й розуміючи ситуацію, що складалася у країні, Короленко, тим паче, відважується висловити свою позицію. Він заявляє: «Я не проти того, аби у

перехідному році, особливо в 1947, бажано посіяти зернових культур і побільше отримати валовий збір зерна, але, також, даю собі раду, що у майбутньому доля величини врожаю буде залежати й від правильного набору сільськогосподарських культур» [20, арк. 7]. Головний агроном чудово усвідомлював, що збільшення зернового клину призведе до скорочення технічних й інших культур, що зменшить їх обсяг і позначиться на харчуванні самих колгоспників і кормовій базі для тваринництва.

Працююча машина вижимала всі соки з колгоспного селянства. Це дозволило керівництву Української РСР - Голові Ради Міністрів М. Хрущову та Секретареві ЦК КП(б)У Л. Кагановичу - в жовтні звітувати про успіхи в Москву. В телеграмі доповідалося: «Дорогий товариш Сталін, колгоспи, радгоспи і селянські господарства Української РСР, виконуючи соціалістичні зобов'язання й обіцянки достроково, надані Вам 9 жовтня 1947 року, виконали державний план хлібозаготівлі... на 101,3%. Здача збіжжя державі понад плану продовжується. Успішне виконання плану хлібозаготівлі є результат Вашого особистого, товариш Сталін, батьківського піклування про колгоспи і колгоспників України, великої допомоги, наданій партією й радянським урядом Україні насінням, продовольством, сільгоспмашинами, пальним. Колгоспники, колгоспниці й трудящі України цілком усвідомлюють, що постанову лютневого пленуму ЦК ВКП(б) ще не в повній мірі виконано, що у справі повної відбудови й розвитку сільського господарства України потрібно ще зробити багато. Запевняємо Вас, дорогий вчитель, що колгоспники, колгоспниці й усі трудящі України будуть працювати, не покладаючи рук для розквіту сільського господарства України, підвищення матеріально-культурного рівня життя трудящих, подальшого збільшення хлібних і сировинних ресурсів, керованою Вами радянською соціалістичною державою» [21].

Виконання цих зобов'язань ускладнювалося реальним станом господарств. Потужності колгоспів ще були дуже низькими. Так, у грудні 1947 р. агроном Чаплинського райземвідділу повідомляв про результати

перевірки колгоспу «8 Березня». Це господарство було визнано найбільш відсталим. За 1947 р. валовий збір пшениці й жита в ньому становив 176 ц. з 216 га, що становить рівень врожайності 0,8 ц/га, ячменю було зібрано 28 ц. з 320 га, тобто 0,09 ц/га, вівса зібрали 69 ц. з 46 га. (1,5 ц/га), проса – 27 ц. з 110 га (0,25 ц/га), посіви соняшника на 68 га та кукурудзи на 55 га взагалі загинули. Такий стан був не дивним, адже господарство мало 6 коней і 12 волів. У селі проживали виключно вдови і сім'ї, що втратили на війні годувальника. Саме тому пропонувалися радикальні кроки щодо виправлення ситуації й виведення господарства з кризи, для чого потрібно було потужне фінансування. Інакше робився невтішний висновок, який зводився до того, що господарство власними силами необхідного товарного зерна не буде давати, а колгоспники отримують за трудодні невелику оплату натурою та грошима [22, арк. 2-2зв]. Що це значило в той жахливий рік, коли Україну охопив черговий голодомор, чудово зрозуміло.

Робота по перевірці землекористування продовжувалася й у 1947 році. Спираючись на Постанову Ради Міністрів СРСР №7766 від 24 червня 1944 р. головним завданням стало доведення розмірів присадибних ділянок колгоспників до 0,25 га [11, арк. 41зв]. У серпні обстежувався Верхньорогачеський район, який під час загальних перевірок мав один із найнижчих показників охоплення (Див. табл. 4). Перевірка ревізором-землеміром Управління землевпорядкування й сівозміни Херсонського облземвідділу В.Л. Костецьким виявила ряд порушень положень Постанови ЦК ВКП(б) і Раднаркому від 27 травня 1939 р. у питаннях землеустрою, землекористування та ведення документації [11, арк. 40]. Виявлено порушників які не бажали виселятися з громадських земель попри рішення прийняті під час перевірки 1946 р. Захоплювалися землі в плавнях і з господарювання на них не сплачувалися податки. До того ж, у доповідній записці й акті перевірки вказувалося про недбале ставлення до своїх обов'язків та небажання співпрацювати з перевіряючими посадовців Верхньорогачеського району, на яких покладался контроль за

землекористуванням [11, арк. 40-43]. Важко зараз визначити чи це була звичайна спроба уникнути покарання, чи прагнення керівників спустити на гальмах проблему і тим самим залишити землі у користуванні селян.

Таким чином, ми можемо констатувати, що в 1944-1947 р. шляхом певної низки заходів на Херсонщині було у повній мірі відновлено радянську систему контролю за селянством шляхом метричного та правового визначення колгоспного земельного клину та максимального вилучення земель із приватного землекористування. Це обмежило потенціал самозабезпечення селянських господарств, а дії влади на тотальне вилучення сільгосппродукції по державним нормам здачі робило колгоспників абсолютно залежними від неї. Період 1944-1947 рр. супроводжувався репресіями проти селянства, що було нормою радянсько-більшовицького режиму. Масштаб фізичних, карних та економічних репресій та їх наслідки поступалися репресивним діям і наслідкам колективізації та голодомору 1930-1933 рр., але за цинізмом влади, орієнтацією на знищення свободи та економічної незалежності селянина проводилися з тою ж ретельністю та цілеспрямованістю. Наслідками такої політики стали незворотна руйнація господарського духу на селі й черговий голодомор 1946-1947 рр.

Література:

1. Сушик І.В. Соціально-економічні та культурні процеси на Волині (1944-1953 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України. Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича. Ін-т народознав. – Львів, 2004. – 13 с.
2. Малярчук О.М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича. Ін-т народознав. – Л., 2005. – 20 с.
3. Міщанин В.В. Аграрна політика на Закарпатті (1944 - 1950 рр.) Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгор. нац. ун-т. – Ужгород, 2003. – 19 с.
4. Гаврилов В.М. Соціальне становище сільського населення у 1943-1953 рр. (за матеріалами областей Північного Лівобережжя України): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний ун-т Києво-Могилянська академія. – К., 2004. – 20 с.
5. Державний архів Херсонської області (Далі – ДАХО), ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини, оп. 3, спр. 1: Накази Голопристанської районної управи. Великокардашинська сільська управа. 1941-1944 рр., 222 арк.

6. Там само, оп. 1, спр. 1: Листування 2-ї Олександрівської МТС з громадами Олексіївської сільгоспуправи. 1942 р., 328 арк.
7. Там само, оп. 1, спр. 2: Накази і розпорядження Каланчацької районної управи. 1943 р., 206 арк.
8. Там само, ф. Р-1953 Управління сільського господарства Виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів, оп. 1, спр. 208: Доповідні записки, довідки, інформація про стан землекористування в колгоспах області. 1946 г., 341 арк.
9. Там само, ф. Р-1520 Сільські управи Херсонщини, оп. 1, спр. 3: Документи по адміністративному господарству громади «Олексіївка». 1942-1943 рр., 57 арк.
10. Там само, спр. 4: Обрахунок трудоднів по Олексіївській сільській управі. 1942 рр., 46 арк.
11. Відомчий архів Управління агропромислової політики Херсонської обласної державної адміністрації (Далі – ВАУАПП ХОДА), ф. Р-1-1953, оп. 1, спр. 14: Відомості з особового складу Управління землевпорядкування та сівозміни, 53 арк.
12. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т.: Херсонская обл. / АН УССР. Ин-т ист. – К.: Глав. ред-я УСЭ, 1983. – 668 с.
13. ВАУАПП ХОДА, ф. Р-1-1953, оп. 1, спр. 94 Списки і відомості щодо зміни номенклатурних працівників Обласного земельного відділу, 32 арк.
14. Там само, спр. 48 Списки номенклатурних працівників сільського господарства станом на 1.04 1946 р., 67 арк.
15. ДАХО, ф. Р-1953 Управління сільського господарства Виконавчого комітету Херсонської обласної ради народних депутатів, оп. 1, спр. 106: Листування з Наркоматом землеробства. 1945 р., 32 арк.
16. Там само, спр. 103: Звіти і розподіл земель по угіддям. Белозерський, Херсонський, Калинівський, Бериславський, Великоолександрівський райони. 1945 р., 111 арк.
17. Там само, спр. 104: Звіти і розподіл земель по угіддям. Великолепетиський, Нижньосірогозький, Іванівський, Новотроїцький, Сиваський, Генічеський райони. 1945 р., 105 арк.
18. Там само, спр. 105: Звіти і розподіл земель по угіддям. Голопристанський, Цюрупінський, Садовський, Каланчацький, Чаплинський, Каховський, Горностаївський райони. 1945 р., 106 арк.
19. Там само, спр. 203: Звіти і розподіл земель по угіддям. Великолепетиський, Нижньосірогозький, Верхньорогачицький, Іванівський, Новотроїцький, Сиваський, Генічеський райони. 1946 р., 169 арк.
20. Там само, спр. 209: Матеріали щодо відновлення та впровадження сівозміни за 1946-1947 рр., 34 арк.
21. Сергійчик В.І. Голод 1946-1947 років. http://www.history.univ.kiev.ua/golodomor/46_47.htm.
22. ДАХО, ф. Р-1953, оп. 1, спр. 315: Листування управління землевпорядкування з районами, 153 арк.